

ТИПОЛОГІЯ БАГАТОКОМПОНЕНТНИХ СКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ

У статті проаналізовано багатокomпонентні складні речення із сурядним зв'язком на зовнішньому рівні членування. Розглянуто типологію багатокomпонентних складних речень. Виявлено поліпредикативні складні речення із різними видами членування. З'ясовано особливості реалізації структурних схем і способи їх комбінації у поліпредикативних складносурядних реченнях.

Ключові слова: складне речення, поліпредикативне речення, складносурядне речення, багатокomпонентне складне речення, синтаксис.

В статье проанализированы многокомпонентные сложные предложения с сочинительной связью на внешнем уровне членения. Рассмотрена типология многокомпонентных сложных предложений. Выявлены полипредикативные сложные предложения с разными видами членения. Выявлены особенности реализации структурных схем и способы их комбинации в полипредикативных сложносочиненных предложениях.

Ключевые слова: сложное предложение, полипредикативное предложение, сложносочиненное предложение, многокомпонентное сложное предложение, синтаксис.

In article it is analysed multicomponent compound sentences with coordinating communication at external level of partitioning. The typology of multicomponent compound sentences is considered. It is revealed polypredicative compound sentences with different kinds of partitioning. Features of realization of block diagrams and ways of their combination in polypredicative compound sentences are found out.

Key words: a compound sentence, the polypredicative offer, a compound sentence, a multicomponent compound sentence, syntax.

Тривалий час питання про статус багатокomпонентних складних речень (БКСП) (ускладнених, багатоелементних, багаточленних, багатоскладних, складних синтаксичних конструкцій, поліпредикативних) залишається дискусійним. Залежно від неоднозначного розуміння структурної організації БКСП спостерігається й диферен-

ційний підхід до їхньої класифікації. Одні синтаксисти не вважають такі речення окремим типом, висуваючи положення про те, що в БКСР тільки повторюються структурні схеми, спільні з мінімальними простими й елементарними складними реченнями, і тому вони “становлять об’єкт синтаксичного опису лише з боку репрезентованих у них комбінацій” [3: 654]. Цей підхід обстоює В. А. Белошاپкова, яка вважає, що в багатоконпонентних складних реченнях у результаті комбінацій структурних схем можуть виникати тільки специфічні закономірності порядку частин, а не специфічні структурні утворення [1: 58–61]. Інші дослідники вважають, що багатоконпонентні складні речення — не механічні комбінації мінімальних структур, а особливі конструкції на рівні складних речень. Як справедливо відзначає Г. П. Уханов, поліпредикативне складнопідрядне речення — це не сума головного й підрядних речень, а “особлива синтаксична побудова, що має своєрідну, багатомірну структуру” [11: 181]. Такий підхід характерний для багатьох дослідників багатоконпонентних структур (Гаврилова, Ганцовська, Іюфик, Казмін, Калашникова, Лапотько, Марченко, Скоробогатова, Шульжук та інші).

Дослідження конструкцій, поєднаних різними типами синтаксичних зв’язку, тривалий час здійснювалась на матеріалі трикомпонентних речень [2]. Слід зазначити, що складність об’єкта дослідження не дозволяла синтаксистам відразу напрацювати критерії розмежування комбінованих конструкцій. Тому ті самі структурні типи речень кваліфікуються по-різному. Так, А. М. Руднев вважає, що поліпредикативне складне речення (ПСР) із різними видами зв’язку залежно від змісту можна умовно поділити на дві групи: “... в одних випадках у реченнях змішаної конструкції переважає сурядність речень, а в інших підрядність” [9: 305], проте безсполучникові речення в окремий різновид дослідник не виділяє. Безперечно, такий підхід не може слугувати в певному сенсі підставою для виявлення типів ПСР, оскільки визначити типову приналежність конструкцій, що складається, наприклад, із семи й більше предикативних частин, досить важко.

У 60-ті роки набув поширення принципово новий підхід у визначенні типової приналежності речень із комбінованими видами зв’язку, що заснований на визнанні наявності в кожному типі ПСР власних структурних схем. Під структурною схемою складного речення в лінгвістиці розуміють абстрактний зразок, за яким будують-

є мінімальні конструкції складних речень того або іншого типу [1]. Як справедливо зауважує Г. П. Уханов, “будова поліпредикативних складних речень визначається не тільки кількістю і складом синтаксичних зв’язків, але й тими відношеннями, які встановлюються між синтаксичними зв’язками й утворюваними ними структурними схемами” [11: 11].

Грунтовне вивчення різних типів багатокомпонентних складних речень підтвердило, що БКСР — це не випадкова комбінація простих і складних частин, а структурно перероблена єдність, створювана для передачі ємного комунікативного завдання. Їхні специфічні ознаки дозволяють кваліфікувати БКСР як конструкції більш високого рівня, ніж елементарне складне речення. Зокрема Г. Ф. Калашникова зауважує, що багатокомпонентні конструкції мають свої закономірності побудови, що суттєво відрізняють їх від простих і складних речень, що й дозволяють кваліфікувати їх як одиницю вищого стосовно простих і бінарних складних речень рівня. Основними властивостями структурно-семантичної організації БКСР автор справедливо вважає “компактність” і “блокування” [5: 57].

Специфіка БКСР полягає, насамперед, у тому, що в кожному з видів БКСР існують власні структурні схеми; між окремими предикативними частинами, складовими багатокомпонентної конструкції, з’являються комплексні структурні зв’язки, відсутні в елементарному складному реченні; поліпредикативність обмежує конструктивні властивості й сполучуваність предикативних частин у багатоярусній ієрархічно організованій структурі.

Різноаспектне вивчення БКСР дозволило виявити окремий їхній тип — поліпредикативні складносурядні речення. У синтаксичній науці термін “поліпредикативні речення” розуміється неоднозначно. Залежно від того, який принцип організації речення — інформаційний або граматичний — ураховується дослідниками, виділяють і відповідні типи поліпредикативних речень. Одні лінгвісти, визнаючи семантичну самостійність окремих дієслівних словоформ або напівпредикативних конструкцій (відокремлених зворотів), кваліфікують структурно прості речення типу “*Студент сидить і конспектує*”, чи “*Сівши за парту, учень почав читати*” як поліпредикативні [4: 218]. Інші вчені відмежовують прості речення від поліпредикативних, уважаючи поліпредикативним будь-яке речення, що складається з двох і більше предикативних частин [7: 34; 8: 31]. Отже, речення типу *Спинивсь Василь коло хати, а хати немає* (О. Довжен-

ко) (традиційно йменовані елементарними складними реченнями) у цьому розумінні — поліпредикативне. Під поліпредикативними також розуміють ускладнені конструкції, що містять більше двох предикативних одиниць (Алексєєнко, Альнікова, Андрусенко, Калашникова).

Щодо поліпредикативного складносурядного речення, то тривалий час це поняття залишається розмитим, нечітким. Дещо конкретизоване поняття ПССР в роботах Є. П. Марченка, який правомірно вважає, що обов'язковими ознаками ПССР має бути наявність у них трьох або більше предикативних одиниць, неоднакових типів семантико-синтаксичних зв'язків, двох і більше рівнів членування (основного й другорядного або другорядних), без чого ПССР не можна кваліфікувати як окремий тип багатоконпонентних структур з неоднаковим синтаксичним зв'язком [6]. Спочатку в дослідженні ПССР брався до уваги тільки кількісний склад цих речень, при чому структурні зв'язки між частинами й рівні членування синтаксистами не враховувалися, тому терміни “багатоконпонентне складносурядне речення” і “поліпредикативне складносурядне речення з одним рівнем членування” в окремих дослідженнях уживалися як синонімічні. На основі поняття “рівні членування” (Г. П. Уханов та ін.) поліпредикативні конструкції (складносурядні, складнопірядні та безсполучникові) виділяються із багатоконпонентних структур і відмежовуються від елементарних складних речень. Порівняємо речення:

1. *Сідало сонце, людей на пляжі поменшало, від кущів шелюги склалися довгі тіні* (І. Сенченко)

[¹], [²], [³].

2. *На лівій руці прибульця мінився смарагдовим світлом зелений плащ, з лівого боку на поясі теліпався обсипаний самоцвітами кинджал, з правого — висів з крокодилової шкіри гаманець із двома золотими застілками* (В. Кожелянко)

[¹], [²], [³].

3. *Я бачив пекло на землі, і раю хочу я також земного, і вірую я в земний домашній рай* (О. Довженко)

[¹], і [²], і [³].

4. *Вона побачила, що в неї гарна ніжна шия й плечі, що в її великих темних очах спалахують іскорки нерозтраченої ніжності й юного натхнення, що вся вона легка й струнка* (О. Довженко)

[¹], (² шо), (³ шо), (⁴ шо).

5. *Прошу не гніватись, товариші, і розглядати темному мою лише як тло, що дуже вигідно підкреслює районний розум ваш* (О. Довженко)

[¹], і [²], (³ що).

6. *Поступово пульт у нього почав відновлюватись, порожевіли щоки, і Орлюк розплющив очі* (О. Довженко)

[¹], [²], і [³].

Незважаючи на те, що всі ці речення складаються з трьох частин, статус їх різний. Наявність одного й того ж засобу зв'язку між предикативними частинами 1—4 речень (у першому та другому реченнях — безсполучникового, у третьому — сурядного, в четвертому — підрядного) дає нам підстави кваліфікувати їх (1—4 речення) як багатокомпонентне складне речення з однотипним зв'язком. Тоді як 5 і 6 — це поліпредикативні речення, виділені з-поміж багатокомпонентних складних речень із різнотипним зв'язком, що характеризуються наявністю трьох предикативних частин і різних рівнів членування. У п'ятому реченні між першою та другою частинами — основний рівень членування, а між другою та третьою — другорядний. У шостому реченні між другою та третьою частинами — основний, а між першою та другою — другорядний.

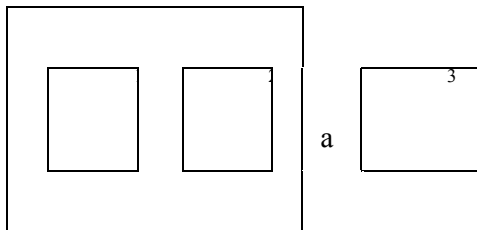
Саме різноаспектне вивчення багатокомпонентних структур і дозволило виділити поліпредикативні складносурядні речення як окремий їх різновид. Доведено, що це особлива синтаксична побудова в системі складного речення, яка включає до свого складу не менш трьох предикативних одиниць, об'єднаних особливими комбінаціями різнотипних зв'язків, і має два і більше рівнів членування. Сучасні наукові дослідження дозволили доповнити це визначення ПСР. Ми підтримуємо той погляд, згідно з яким під поліпредикативними складносурядними реченнями розуміють такі, які виділяються з-поміж багатокомпонентних з різнотипним зв'язком, складаються із трьох і більш предикативних частин (невидозмінених і видозмінених), перебувають у неоднакових семантико-синтаксичних зв'язках і відношеннях; мають два й більше рівнів членування (один з них основний, а інший (або інші) — другорядний), і в яких специфічні структурно-семантичні ознаки виникають у певних комунікативних умовах, конкретних ситуаціях, на основі власного аспекту мовного спілкування. Зазначені ознаки дають нам достатні підстави для виділення ПССР в окремий різновид багатокомпонентних складних речень із різнотипним зв'язком.

Специфічною ознакою ПССР є наявність зовнішнього та внутрішнього рівнів членування, оскільки сурядний, підрядний та недиференційний засоби зв'язку не можуть бути рівноправними на рівні складного речення. Один з них є провідним, а інший (чи інші) — супровідним. У цьому розділі предметом нашого аналізу будуть саме ті складні речення, де на зовнішньому рівні членування провідним буде саме сурядний тип зв'язку. Диференційними ознаками таких речень є наявність сполучника сурядності й належність до відкритої чи закритої структури. Речення цього типу можуть ускладнюватись як на зовнішньому, так і на внутрішньому рівнях членування. Крім того, аналізовані структури характеризуються і допоміжними ознаками, а саме: мінімальна кількість компонентів, що дорівнює трьом, наявність, як мінімум, двох засобів зв'язку, ієрархічний характер синтаксичного зв'язку між частинами, багатомірність структури.

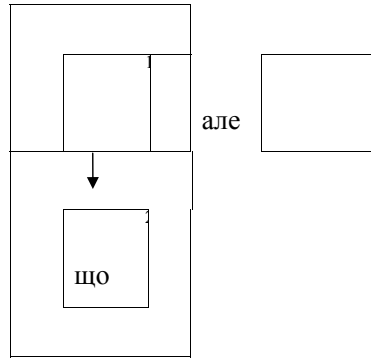
Неоднаковою значимістю структурних схем в організації поліпредикативної структури формуються рівні членування (основний і ряд внутрішніх, другорядних). Тип ПСР з різними рівнями членування визначається синтаксичним зв'язком, що виявляється на основному (зовнішньому) рівні граматичного членування конкретного речення (Казмін, Марченко, Уханов). Основний, або зовнішній рівень (ці поняття вживаються нами як синонімічні), — це найбільш значимий структурний рівень речення в комбінації з основними семантичними відношеннями між його частинами, блоками, компонентами.

Отже, ПСР із сурядним зв'язком на основному (зовнішньому) рівні членування кваліфікуються нами як поліпредикативні складносурядні речення (ПССР):

Там розпалювали довкола вогнища, світили в осаді скіпки й свічі, а дорога однаково була для неї темною (П. Загребельний).

Орлюку здалось, що він крикнув “ура”, але він тільки прошепотів це слово (О. Довженко);

Деякі дослідники як ПССР кваліфікують також речення, частини яких поєднані різними сполучниками сурядності без врахування рівнів членування і семантико-синтаксичних відношень, наприклад: 1) *У мене була червона сорочка, а хлопці були вредні і дуже бились, і собаки теж були дуже вредні* (В. Сосюра).

[¹], а [²], і [³].

2) *Рука Кирила лежала в чужій руці, і дружнє тепло пестило збоку, але він чув якусь нехіть* (М. Коцюбинський).

[¹], і [²], але [³].

Ураховуючи запропоноване вище визначення ПССР, подібні конструкції (1) і (2) зі складу БКСР виключаємо.

Специфіка поліпредикативних складносурядних речень із різними рівнями членування виявляється в урахуванні певних закономірностей їх структури й семантики. Проаналізувавши особливості реалізації структурних схем і способів їх комбінації, усі ПССР можна репрезентувати у вигляді таких груп.

1. ПССР із провідним зв'язком між частиною і компонентом, де частина — це сегмент складного речення, побудований за зразком простого речення. Під компонентом маємо на увазі структурно-формальний блок, аналогічний схемі складнопідрядного речення, наприклад:

Без сумніву, знайшла б і тут її чиясь любов, але ж Надька не з тих, що кидаються будь-кому в обійми... (О. Гончар);

Він ніколи ще так не говорив, але відчував, що генерал мав рацію, що саме ці слова потрібні були солдатам зараз (О. Довженко).

2. ПССР із сурядним зв'язком між компонентами:

Ще султан поспитав пана Яна, чи правда, що п'ятсот літ тому імператор германський Оттон подарував першому польському короле-

ві Болеславові Хороброму золотий трон Карла Великого з його гробу в Аквізрані, але посол не вмів відповісти, де той трон нині зберігається і чи він ще цілий, чи вже пропав десь у безконечних війнах і королівських чварах (П. Загребельний).

3. ПССР із провідним зв'язком між частиною й блоком, де блок — це структурно-сміслово єдність частин, що перебувають у безсполучникових і / чи сурядних відношеннях, напр.:

Шлях зав'юнився вгору й угору, знову почалась Діброва, але просіка була широка (І. Білик);

Уже тлів йому рукав, уже потріскався приклад, проте замок не піддався (О. Гончар).

4. ПССР із сурядним зв'язком між блоком і компонентом:

Правда, колись він бачив далекі краї, де сонце і море наперейми намагались розгорнути перед ним всі свої дива, але то було давно, і буденне життя ущерть занесло попелом згадки (М. Коцюбинський).

5. ПССР із сурядним зв'язком між блоками:

Лікарів на станції одначе не виявилось, медсанбат їхній розташувався десь у Петропавлівці, але ж туди неблизький світ — ще кілометрів та кілометрів... (О. Гончар).

Отже, багатокомпонентні складні речення — конструкції більш високого рівня, ніж елементарні складні речення й зумовлені певними комунікативними намірами. 3-поміж багатокомпонентних складних речень із різнотипним синтаксичним зв'язком виділяємо ПССР з кількома рівнями членування як окремий їх різновид. ПССР з різними рівнями членування — окремий тип БКСР, що характеризується наявністю трьох і більше предикативних частин, різнорідних семантико-синтаксичних зв'язків і відношень між частинами, блоками, компонентами, обов'язково має основний і другорядний (або другорядні) рівні членування.

Структура ПССР формується всіма видами синтаксичного зв'язку, але в різних комбінаціях: сурядної, підрядної і безсполучникової, тому що однією з основних ознак ПССР є наявність неоднакових зв'язків і відношень між окремими предикативними частинами в межах однієї структури.

Тип БКСР визначається різновидом семантико-синтаксичного зв'язку, що виявляється на основному рівні граматичного членування речення. А тому конструкції із сурядним зв'язком на основному рівні членування доцільно кваліфікувати як поліпредикативні складносурядні речення (ПССР).

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Белошапкина В. А. Современный русский язык. Синтаксис / В. А. Белошапкина. — М. : Высш. шк., 1977. — 248 с.
2. Василенко Л. И. Структурно-семантическая роль модальных слов в тексте : Автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01. "Русский язык" / Л. И. Василенко. — Минск, 1985. — 16 с.
3. Грамматика современного русского литературного языка / [ред. Н. Ю. Шведовой]. — М. : Наука, 1970. — 768 с.
4. Золотова Г. А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса / Г. А. Золотова. — М. : Эдиториал УРСС, 2001. — 368 с.
5. Калашникова Г. Ф. Многокомпонентные сложные предложения в современном русском языке / Г. Ф. Калашникова. — Харьков : Вища шк., 1979. — 160 с.
6. Марченко Е. П. Особенности функционирования предикативной единицы в полипредикативных отрицательно-противительных предложениях / Е. П. Марченко // Сложные элементарные и полипредикативные предложения. — Калинин, 1983. — С. 74–79.
7. Масалова М. Ю. О некоторых особенностях омонимии в системе простого и сложного предложения, обусловленной особенностями его семантики и структуры // Актуальные проблемы филологии и методики преподавания. — Ростов-на-Дону, 2001. — С. 34–39.
8. Мишланов В. А. Русское сложное предложение в свете динамического синтаксиса : Автореф. дисс. ... д-ра филол. наук : 10.02.01 / Перм. гос. ун-т. — Пермь, 1996. — 39 с.
9. Руднев А. Г. Синтаксис современного русского языка / А. Г. Руднев. — М. : Высш. шк., 1963. — 364 с.
10. Семина С. И. Синонимический повтор как конstituент полипредикативного сложносочиненного предложения / С. И. Семина // Единицы языка в функционально-прагматическом аспекте. — Ростов-на-Дону, 2000. — С. 34–39.
11. Уханов Г. П. Сложные полипредикативные (многокомпонентные) предложения / Г. П. Уханов. — Калинин : Калинин. гос. ун-тет., 1981. — 187 с.